

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדן

מחזור כב, קונטרס א (רי"א) תשרי-מרחשון תשל"א

יצחק אבינרי

מתיקוני ביאליק בניקוד ספר האגדה

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

הערכים הנדונים בחוברת :

אברים, נאנח, מאפיל, בבלי, גליות, דברות ודברה, דיסא, זה וזו, בחזרתם, חמישי, חמשי תורה, חנות, טוס, ירוק, לנים, מלוה, ממתקים, במקלד, נאוץ, נמוך, סגן, ספסל, ערב, ערוד, פמליא, פנס, פרשה ופרשיות, פתק, בין צהוב לצהוב, קפדן, שוריהם, שעת, תינוק, תקלה, מתיש.

כשהופיע חלק ראשון של ספר האגדה (בשנת תרצ"ז), שלחתי לביאליק רשימת תיקונים, שהצעתי בניקוד הרבה תיבות (בכללן גם תיקוני טעויות דפוס, שכמובן לא אעמוד עליהן). תשובתו אליי (נדפסה באיגרות ביאליק, כרך חמישי עמ' עא-עג) מעידה, שהודה לי על הרבה הערות וגם הודה בצדקתן. ואולם אף בכמה דברים, שבהם הוא חולק עליי באיגרתו הנ"ל, אמר לי – לאחר שיחות ממושכות – שהוא חוזר בו ומסכים לדבריי. יעידו על כך תיקוני בניקוד ערוך, לגנים, שוריים, פנסים.

הוא הגיה ותיקן כמה דברים בשביל המהדורה הבאה, ולכן אני זוקף לזכותו את התיקונים שנעשו בכרך ראשון (שני חלקי נדפסו בחיי ביאליק) במהדורה, שהופיעה אחרי כן בכרך אחד (בשנת תש"ח). תיקונים אחדים הספיק להכניס אף בחלקי כרך ראשון שנדפסו בחייו (בשנת תרצ"א ותרצ"ג).

להלן מפורטים בסדר א-ב תיקונים בניקוד מלים רבות (כמעט כולן שמות-עצם), שיש בהם עניין לא רק למנקד בלבד, אלא לכל לומד עברית. רוב התיקונים נעשו לפי הערותיי. תיקונים מעטים, שכנראה לא לביאליק הם, הערתי על כך בצדם.

1. התשובה מובאת בנספח בסוף הקונטרס.

מימין – צורת הניקוד בכרך ראשון (ספר א או ב), בסוגריים מספר הספר (א או ב) והעמוד; משמאל – צורת הניקוד במהדורת תש"ח, בסוגריים מספר העמוד (נקודה בצדו – סימן לטור ראשון, ונקודתיים – סימן לטור שני). שני הספרים של כרך ראשון הם שני החלקים הראשונים של מהדורת תש"ח, המכילה שישה חלקים. ספרה לועזית מציינת את מספר העמוד במהדורה הראשונה (משנות תרס"ח – תרס"ט), שרק מלים מעטות נוקדו בה.

א ב ר י ם

אַבְרָם (א פב, א קיב; ב נט, ב סח, ב קפא) – אַבְרָם (מו:; סד:; קפו., קצא., ריט:)
האברים הללו טעונים בירור מפורט, כי שגו ושוגים בהם עד היום.

עוד במאה הי"ח ביקשו לתקן בתפילת "נשמת" ולנקד "אַבְרָם שפּלגת בנו" (במקום אַבְרָם). כן הגיה ר' זלמן הענא בספרו "שערי תפלה", ויפה השיג על כך שי"ר בספרו "ערך מלין" (משנת תר"ב), בערך אימורים, וזה לשונו:

לא יפה הגיהו המדקדקים בתפילת נשמת, על כן אַבְרָם שפּלגת בנו, כי אז יהיה הרבים מן אַבְר של לשון הקודש, והוראתו יהיה כנפיים; רק אַבְרָם, כמו שאנו רגילים לומר, ונפיר בזה הוראה ארמית על כל חלקי הגוף. וכמה מלות כאלה הגיהו ללא נכון, ורק להתקרב תמיד אל דקדוק לשון עבר, ובאמת לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד¹.

1. שי"ר כתב כן על סמך מאמר חז"ל (ע"ז נח:), חולין קלז:), לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמו (וי"ג לעצמן). ברור,

בעל "עבודת ישראל" דן הרבה בדבר, ואף הוא מסיק שהנכון
אַבְרָם, כשגור בפנינו, אך לדעתו יהא היחיד אַבְרָם (ומלרע) ולא
אַבְרָם (מלעיל). אַבְרָם, בקמץ ומלרע, הוא שם בדוי לחלוטין, כי
אין בכל התלמוד אף שם אחד ודאי במשקל ענב, והמעטים
שישנם במשקל אֵילָם (פלו' ביו"ד) שמות זרים הם: ביבר, קיסר.
ביאליק נקד גם הוא בשיריו אַבְרָם, אַבְרָינו, אך במהדורת
כתביו משנת תרפ"ג קבע חטף פתח במקום צירי ניקד: אַבְרָם,
אַבְרָינו; כנראה נענה בזה להצעת המגיה ד"י בורנשטיין. דיברתי
עם ביאליק בעניין זה וגם הסתמכתי על דברי הפלשן קספאר
לויאס (בספרו דקדוק ארמית בבליית, סעיף תנ"ה), שהנכון
אַבְרָם, בצירי, כמו אֶהֱל – אֶהֱלִים. נראה לי, שביאליק הצטער
על "תיקון" זה, כי העריך מאוד את דעת לויאס, אך הדבר היה
בבחינת הנעשה אין להשיב. אחרי־כן נזכחתי שגם אברונין לא

שרשאי היה לשנות את סגנון המאמר, שהרי איננו מצטט כאן,
וכיו"ב כתב גם המדקדק מר' ג' ברגרין ב"לשונונו" (יז, 5), ושם
הביא גם את דברי א' גייגר שכתב: "כלל גדול יסדו קדמונינו,
כי לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד". שינוי הסגנון של מאמר
חז"ל תמוה כאן קצת, שהרי גייגר כתב כמצטט. אך ראה זה
פלא: ממש כן הוא נוסח המאמר בכ"י של מסכת עבודה זרה,
שהוציא לאור פרופ' ש' אברמסון. כ"י זה קודם לכ"י מינכן
כחמישים שנה, והוא מצטיין הן בכתיבתו הנאה והן בנוסחותיו
הישרות. על חילוף זה בסגנון המאמר אפשר לומר כדברי חז"ל:
"אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר
למשה בסיני".

התפעל מתיקון זה, כעדות דבריו בספרו ("מחקרים בלשון ביאליק ויל"ג", 97).

ועד הלשון אף הוא היה כפוסח על שתי הסעיפים: בתחילה נקד בל"ר אַבְרָים, אך בראותו שצורת אַבְרָים אינה נדחית ויש לה אחיזה חזקה בלשון חז"ל ובשירי ימי הביניים, הנהיג ביחיד אַיְבֵר ("לשוננו" ט, 323). אין זה דבר חדש, כי כבר נאמר לעיל שכן הוצע בסידור "עבודת ישראל" (לפני מאה שנה), וכשם שהייתה זו הצעה דחוייה בשעתה כן היא גם עתה. מזכיר האקדמיה ללשון העברית מסביר אַיְבֵר כצורה מלאכותית, בהערתו ב"לשוננו לעם" משנת תשי"ט (עמ' 63).

עקבות הגלגולים הללו ניפרים גם במילון אבן-שושן: במהדורתו הראשונה (משנת תש"ח) יש עדיין אַבֵר במובן חלק של הגוף, ולא כן במהדורתו החדשה.

יש להצטער על שינויי ביאליק בשיריו, בהם קבע אַבְרָים, ולעומת זאת יש לברך על התיקון הנכון בספר האגדה, וראוי שגם האקדמיה תחזור בה ותחזיר עטרה ליושנה. פלום לא ייתכן שהשם אַבֵר יהיה בעל שתי צורות ברבים? הן לא יחיד הוא מבחינה זו: יד – יָדִים וגם יָדוֹת, והפול לפי המשמע; פּוֹצֵא בזה עֵינַיִם וְעֵינֹת, קַרְנַיִם וְקַרְנוֹת, רַגְלַיִם וְרַגְלִים ועוד.

יש לשוב אפוא לאַבֵר ואַבְרָים, כי אַיְבֵר ואַיְבְרִים הם לא רק צורות מלאכותיות, אלא מיותרות לחלוטין. הנה, למשל, ניקד ילון במשנה את הרבים של אַכְל אוּכְלִין. היעלה מישהו על דעתו שהוא התפון ליחיד אוּכְל? פֶּאֱהָל ואֶהָלִים כן אַבֵר ואַבְרָים, ואין לשנות.

נאנח

נאָנַח (ב קסא) – נאָנַח (רמ:)

לא תיקון טעות דפוס כאן, כי גי'פ מנוקדת כאן האל־ף בשוא, כפי המנוקד במקרא (יחזקאל כא, יב), אך במהדורת תש"ח תוקן ב"פ ורק בלשון הכתוב השאירו את האל־ף בשוא. התיקון הגיוני ומובן, כי בהיות האל־ף מנוקדת בשוא הריהי נבלעת ואינה מורגשת כלל, ולכן תנוקד בבניין נפעל בחטף־סגול (ובהפעיל בחטף־פתח): נאָכְלַת, נאָלַח, נאָמַן, ועוד. גם נאנח (נאנחה, נאנחים) כן, ולפי גינצבורג ברוב כה"י אף ביחזקאל (כא) האל־ף בחטף־סגול (וכ"ה במאנדלקרן), וקצת תמה שבספרינו לרוב האל־ף בשוא. כמדומה שהצורות היחידות בבניין נפעל בשוא הן נאָזַר (תהלים סה, ז) ונאָדָר. אבל בבניין קל נמצא גם בפעלים אחרים: תאָטַר (תהלים סט, טז), ניאָפֵד (ויקרא ח, ז, ומזה בפיוט: נאָפֵד נקמה').

מאפיל

מאָפִיל (א קעח) – מאָפִיל (קא:).

התיקון מובן, כי בבניין הפעיל תבוא האל־ף (בהיותה פ־א הפועל) בחטף־פתח ולא בשוא, וכן בלשון חז"ל: מאפיל ומאיר (סנה' י, ג), מאפיל בטליתו (שבת פו ע"א) ועוד. במקרא אין הפעיל.

נראה שהניקוד המוטעה (בשוא ובדגש) בא משום מאָפִיליה (ירמיה ב, לא), ואולי גם משום ויעפילו (במדבר יד, מד).

ב ב ל י

הַבְּבִלִי (ב יא, ב פב, ב צה) – הַבְּבִלִי (קנט:; קצח:; רו.).

בְּבַלְיִים (ב ט, ב קצב) – בְּבַלְיִים (קנח:; רנו:)

גם במהדורה ראשונה (משנת תרס"ח) בפרק הלל הזקן מנוקד בְּבַלְיִים, בפתח, ונמצא שהוחזרה עטרה ליושנה. בְּבַלִי בקמץ ראייתי רק במילון דאלמאן, ואין להיגרר אחריו. בכל סידורי התפילה שבדקתי מנוקד בפתח: רבי נתן הבבלי (בסדר פייטום הקטורת), וכן שגור בפינו. אין לשנות מסורת מכובדת, הנהוגה בכל בית ישראל, ואף מצד הניקוד אין משנה בדבר, פי כבר מצאנו במקרא בארמית פן (ברוב הספרים בפתח, ובמקצתם בקמץ): בבליא (עזרא ד, ט).

בשמות פרטיים אין למצות את חומר הדין של דקדוק. מן פֶּרֶץ יש במקרא התואר פְּרָצִי (בפתח ולא בחירק), ומן צֶמֶר – צֶמְרִי (ולא צֶמְרִי). על כל פגון זה כתב הראב"ע "משקלי השמות משתנים", והדין עמו.

ג ל יות

הַגְּלִיּוֹת (א סו) – הַגְּלִיּוֹת (לח.).

את צורת הרבים של שמות פגון גלות, זכות, מלכות וכד' ביררתי בפרטות בספרי "יד הלשון" (521), ואין לי להוסיף על האמור שם.

ד ב רות ו ד ב רה

בְּדַבְּרוֹת הַרְאִשׁוֹנוֹת (א 71) – בְּדַבְּרוֹת הַרְאִשׁוֹנוֹת (סב:)

העמוד 71 הוא מספר העמוד לא במהדורת תר"צ (המנוקדת),

אלא במהדורה הראשונה (משנת תרס"ח), שרק מלים מעטות ניקדו בה. התיקון דְּבָרוֹת במקום דְּבָרוֹת כבר הובא אף במהדורת תרצ' (עמ' קט), לאחר שהייתה לי שיחה ארוכה עם ביאליק בעניין זה ביום השבת, ז' סיון תרפ"ט, בין עשר לשתים-עשרה בבוקר, ואני מביא את הדברים מלה במלה, כשם שרשמתי לזיכרון במוצאי אותה השבת, לפני 41 שנה.

– דְּבָרָה, אמר ביאליק, צריך לגרש מאוצר הלשון, לגרש ממש ככלב, פי אין דְּבָרָה, אך יש דְּבָר.

– אבל, טענתי, הרי אדוני עצמו כתב "הדברה הראשונה".

– איה?

– באחד ממאמריו.

– אם פן ודאי הכנסתי מלה זו במירכאות.

– לא, בלי מירכאות.

– נו, אם פן, הרי זה סתם, משום שנתקבלה המלה ...

אחרי-כן בדקתי בכתבי ביאליק היכן כתב מה שאמרתי.

הדברה הראשונה לא מצאתי, אך מצאתי במאמרו על פסטרנק (במהדורת תרפ"ג עמ' שט, במהדורת תרצ"ג עמ' תמט) את

השורה הבאה:

הדְּבָרָה "כפד את אביך ואת אמך" חזרה ונתנה כאן בקולות חדשים.

זה היה דרכו של ביאליק: להיתפס לחומרות יתרות ולפסול לפעמים דברים שהוא נהג בהם היתר לעצמו, וכשהקשו לו על הסתירות היה בא במבוכה ונחלץ מן הקושי באמתלות-שוא. דוגמה כעין זו הבאתי גם ב"יד הלשון" עמ' 99.

עשרת הדברות לא נתנו לו מנוח, והוא חזר ודיבר עמי על כך

גם שבועות מספר לאחר אותה שיחה: "היחיד הוא דְּבַר", צעק בקול, "וְדַבְּרָה נֹצְרָה על ידי עמי-הארץ... מפל מקום, אם לא דְּבַר הרי דְּבַרָּה, שהוא היחיד של דְּבַרְתִּי (במקרא) ולא דְּבַרָּה, גם לא דְּבַרָּה."

ברם, לאחר שטענתי כי לפי שיטת ביאליק עצמו אין לציין פ"עם-ארצות דַּיבור השגור בפי כל בית ישראל, הספים לצורת הרבים דְּבַרְוֹת, אך לא ליחיד דְּבַרָּה, אע"פ שבמאמרו מנקד פן. לפיכך תיקן במהדורת תר"צ ונקד דְּבַרְוֹת, שהוא הנכון, כמובן, ולא דְּבַרְוֹת.

בעצם, צדק ביאליק שהיחיד הוא דְּבַר ולא דְּבַרָּה, אך לא משום עשרת הדברות (אין מביאים ראיה מן המספרים, ובספרי דברים, סוף ב, יש גם עשר דברות), אלא משום דברות הראשונים... דברות האחרונים, שהיא היא הנוסחה הנכונה בב"ק סוף עמוד נד, הן בכ"י והן בעין-יעקב, כפי שביררתי בהיכל רש"י ד, עמ' שצג. אילו דאג ביאליק לבדוק בעין-יעקב, כי אז היה נותן לנו את הנוסחה הנכונה: ראשונים ואחרונים.

עדות ברורה על היחיד דְּבַר יש גם במכילתא דרשב"י, מהדורת אפשטיין (עמ' 7, 8).

דְּבַרָּה נֹבְעֵת בלי ספק מן דְּבַרְוֹת, שהוא לשון רבים של דְּבַר, אך אין זה דבר יחיד במינו. גם פסילים הוא ל"ר של פֶּסֶל, ואע"פ כן יש בשירי ימי הביניים גם פסיל. לפי דעתי גם פְּנִיָּה (שם יחיד במשקלו, ואין לו רע) נגזרה מן פְּנִיּוֹת שהוא ל"ר של פְּנִיָּת. ראיה ברורה לכך במדרש שמור"פא, ד: "כל פְּנִיָּה וכְּנִיָּה מתפללת בפני עצמה: הפְּנִיָּה הזו תחילה, ואחר-כך הפְּנִיָּה

האחרת". פתח בכנסיה וסיים בכנסת, והוא משום בית-כנסת
ובתי-כנסיות.

ברוב המילונים יש רק דְּבַר כלשון יחיד של עשרת הדברות,
אך ב"י הביא דוקא דְּבַרָּה, בלשון נקבה. ולא שת לבו לכך
שמאמר ראשון של חז"ל, המובא במילונו מתוך ספרא (ראש
פרשת אחרי), סותר את הנחתו, פי בו נאמר: "שני דברות, זה
בצד זה, אחד פתוח ואחד סתום". הרי לך ראייה ברורה דוקא
ללשון זכר!

דברה, ביחיד, לא מצאתי בשום מילון. אך זמן רב אחרי מות
ביאליק מצאתי בפיוטים דברה ביחיד:

על ישראל דברתו (שחרית ליו"פ), לעשות דברתך (מנחה ליו"פ),
הפליא דברתו (יוצר ב' שבועות "נועם אבן").

גם במדרש תדשא (ז) יש "דברת הנחש", "דברתו".

נמצא, שיש להיזהר מאוד בדיבור השגור בפי כל ישראל, ואין
להיחפז לגביו בכינוי "עם-ארצות". גם ביאליק עצמו נוהר בזה,
אך – כדרך משורר – לא תמיד נהג זהירות דרושה בדבריו
שבעל-פה.

הוא אומר: מה שכתב ביאליק הַדְּבַרָּה, אינו אלא כמוסיף על
הראשונים, בחינת יהודה ועוד לקרא, וכל המביא דוגמה מתוך
מאמרו הנ"ל חייב לנקד דְּבַרָּה, בדגש, ולא כמעשה אבן-שושן
שנקד, דְּבַרָּה, בבית רפה.

והנה קצת פרטים על השתלשלות "העמדה" של אחרים בעניין
היחיד של עשרת הדברות:

במילון התלמודי של לוי – דְּבַרָּה, וברבים – דְּבָרוֹת, ואחריו

נגרר קוהוט (שפידוע לא היה מן המהדרים בניקוד), וכ־ה במילון-פיס של גרוזבסקי משנת תרע"ט. מכאן גם פשר הדְּבָרוֹת במהדורה ראשונה של ספר האגדה, כאמור לעיל.

יאסטרוֹב רוֹמו על דְּבָרָה כצורה טפלה לְדַבֵּר, ודאלמאן לא הביא אלא דבר בלבד, וכ־ה במילונים חדשים, כעבריים כעבריים-לועזיים. במילון אנגלי-עברי של קופמן (משנת תרפ"ט) יש עדיין דְּבָרָה בלבד, כיחיד של עשרת הדברות (בערך commandment), וניקודו של מילון זה הן נעשה, כעדות העורך (וגם פידוע לי אישית). בידי המדקדק-הקפדן ר' צבי הר־זהב ז"ל. לא כן במילוני אלקלעי, שהופיעו בשנים האחרונות: בהם אין זכר לְדְבָרָה.

נדמה לי שד"ר ש' ברקלי הוא היחידי, אשר דוקא בזמן האחרון (ב"לוח השמות השלם" משנת תשכ"ה) הוסיף ברשימת השמות גם דְּבָרָה, שהייתה חסרה במהדורות הקודמות. פדן הוסיף, כי "החרם" על דברה אין בו ממש, ואחרי כל "החרם" הזה, הנהוג כמה עשרות שנים, שגורה בפיו דברה.

ועדיין יש מקום לשאול: אם דְּבַר, כמבורר לעיל, הוא הוא היחיד של עשרת הדברות, מדוע נדחה מפני דברה, הטפלה לו? לי נראה, כי שני גורמים לדבר: א) צורת הרבים דברות (אם אמנם יש גם פסאות מן פסא) ונוסחת "דברות ראשונות" שבדפוסי התלמוד; ב) דְּבַר שגור מאוד כפועל בזמן עבר, הרבה יותר מן "דברה", והיא גם הנותנת, ששאר שמות במשקלו (פרט לכסא, שאינו צורת פועל), כגון חָבַל, קָטַר, שָׁלַם, אינם שגורים בפיו. במשקל דְּבַר שגורים בפיו רק שמות בעלי מום (אֵלִים, גִּבְן, חֲגַר, חֲרַשׁ וכד'), ואף הם לרוב בלא צורת פועל מקבילה.

דִּסָּא

דִּסָּא (ב פא) – דִּיָּסָּא (קצח.).

הניקוד של דיסא בצירי (ובלי שוא בייד) בא על-דרך איבה, אימה. אין לנהוג במלים ארמיות לפי חומר הניקוד המקראי, וכדין תוקן. ואף בכרך ראשון משנת תרצ"ג (עמ' קפד) כבר תוקן וניקד בפתח, שלא להיות מן המתמיהים. דאלמאן ניקד דיסא בחירק, ורק בסוגריים ובסימן שאלה בפתח, פי מסורת ישראל לא הייתה מכובדת בעיניו.
כיוצא בזה יש לנקד גם קיטא, בפתח.

זֶה וְזוּ

זה מזו (ב קעד) – זה מזה (רמז).

זו לזה (א רכד, ב 106) – זה לזה (קכו);

דבר זה ביררתי לאשורו לפני שנים רבות (בספרי יה-ל 161), והוכחתי בראיות חותכות שאין לומר 'זה לזו' או 'זה את זו', פי אם אך ורק: זה לזה, זה את זה. הדבר הוא מחויב ההיגיון הלשוני והמקורות גם יחד, ורק מחוסר ידיעה הנהיגו מחמירים-טועים לומר 'זה את זו', וכד'.

בְּחֻזְרָתָם

ובְּחֻזְרָתָם (ב נו) – ובְּחֻזְרָתָם (קפה).

בעניין זה דנתי בפרטות בספרי יה-ל (99), ושם הבאתי גם את שיחתי עם ביאליק על כך. כאן אוסיף שקיים הקמץ של חזרה בנטייה אינו דבר חדש, פי כן מניקד גם בפיוטים שונים: חֻזְרָתִי

(סוף הפיוט "אור ישראל" לשבת אחר שבועות), חזרתו (סליחות כמנהג אשכנז, רדלהיים תרנ"ה-250).

אף חגיגה מנוקד בנוטייה בקיום הקמץ: חגיגת סכו (יוצר א' סוכות), חגיגתו (יוצר ב' שבועות "נועם אבן"), חגיגתם (שם "בירח השלישי").

יש להצטער שבספר האגדה נשאר חגיגתם (עמ' סו): ולא תוקן.

ח מ י ש י

חמשי (א רלג, א רלד) – חמשי (קלב.).

התיקון מובן, וגם הניקוד המוטעה מובן: משום חמשה ניקדו גם חמשי. ואע"פ שהתיקון פשוט ומובן ואין חולקין עליו, תמהני אם מידי ביאליק הוא התיקון הזה, כי כל ימיו שגה בניקוד חמשי וניקדו שלא כדין בדגש ובלי יו"ד. כן ניקד בשיריו, לגדולים ולקטנים, וכן בתרגומיו:

החמשי לא נודע מדוע ("המתמיד"), פסוק חמשי נלמד עתה ("שירים ופזמונות לילדים", תרצ"ג, עמ' פט), עלילה חמשת (באותיות גדולות, תרגום וילהלם טל, תרצ"ג), פרק חמשי (באותיות גדולות ב"פ, תרגום דון-קישוט, תרצ"ג).

אפילו בכתיב שאינו מנוקד כתב "חמשי", בלא יו"ד (כגון "פרק חמשי", בספרו ספיח, וכמוכן תוקן במהדורות שלאחר מות ביאליק).

ואם ישאל שואל: כיצד טעה ביאליק בדבר פשוט, שאפילו תלמיד קטן חייב לדעתו? להוי ידוע לו לשואל כי בדבר זה נכשלו אפילו מדקדקים שהדקדוק אומנותם:

פירסט הביא במילונו חֲמָשִׁי, ורק בסוגריים הוסיף: או חמישי. שטיינברג הביא במילונו חמישי וגם חמשי, וכדוגמה לשייך דגושה ובלא יו"ד הביא את הפתוב ביחזקאל פ, א, ואמנם שם בלי יו"ד, אך השייך רפה, ואין למדים מפתוב חסר שבמקרא: גם שלישי יש כמה פעמים בלי יו"ד (שלישי), ואין השייך דגושה.

פיו"ב הובא בספר השרשים לרד"ק חמשית, בשייך דגושה, על סמך הפתוב החסר (מ"א ו, לט), וכנראה אין פאן טעות דפוס. אפילו בספר "מסבות השם", הנודע בדייקנותו, יש במפתח השמות חמשי, בדגש, ובצדו חמישי (חֲמָשִׁי = חמישי), אך בלוח הנטיות יש חמישי בלבד.

כשטיינברג נהגו גם מילונים רבים שלאחריו, וטעו בזה: בראש הנטיות יש חמישי בלבד.

כשטיינברג נהגו גם מילונים רבים שלאחריו, וטעו בזה: בראש וראשונה – בן-יהודה (רק באותיות קטנות הביא חמישי), מילון גרמני-עברי של לזר וטורטשינר (1927), מילון גור. גדולה מזו: אפילו מדקדקים יש שנכשלו בזה (ויזן בספר דקדוקו, 118; ברקלי, בלוח השמות הביא גם בלי יו"ד חמשי וחמשית). אך בורשטין וברגרין דייקו והורו פדין. גם מילונים חדשים (אבן-שושן, אלקלעי ועוד) אינם נכשלים בזה.

וכאן אשיב על שאלה ששאלוני רבים: מדוע חמשה בדגש, וחמישי ביו"ד ובלוי דגש?

לא הייתה תשובה בפי, והייתי משיב בפשטות: מכבשונה של לשון הוא, ולא תמיד אפשר לפענח את צפונותיה... עתה נראה לי שהצלחתי לפענח את הרז:

חמשה הוא ע"מ פְּעָלָה (כמו פְּלָמָה, קְהָלָה). אך אין במקרא

אף תואר אחד במשקל פְּעָלִי. לעומת זאת יש במקרא משקל פְּעָלִי (פנימי, פלילי, ערירי). יתר על כן: כמעט כל המספרים הסידוריים, בתחומי העשרת הראשונה, באו במשקל פנימי: שלישי, רביעי, שביעי, שמיני, תשיעי, עשירי. צורה זו אף אינה קשורה כלל בצורת המספר היסודי, ולכן גם חמישי. לא כן שְׁשִׁי, שיש במשקלו עֲתִי.

ח מ ש י ת ו ר ה

חֲמִשִּׁי תוֹרָה (ב צט) – חֲמִשִּׁי תוֹרָה (רו):

את צדקת ההגייה של חֲמִשִּׁי ביררתי בספרי יה"ל (עמ' 197).
חבל שאת הנפרד חֲמִשִּׁים לא תיקנו לחֲמִשִּׁים, וטוב מזה –
חֲמִשִּׁים.

כלפי מה שכתבתי שם על אבן-שושן אוסיף בזה שבמהדורה
החדשה של מילונו תיקן וקבע חֲמִשׁ כעיקר, וחֲמִשׁ טפל לו.

ח נ ו ת

לְחֻנּוֹת (ב סז) – לְחֻנּוֹת (קצ):

רבים טועים עד היום ומנקדים חנות כמו חָסוֹת. נתברר בספרי
יה"ל 205.

ט ו ס

טוֹסִים (א 107, א קסז) – טוֹסִים (צה):

המנקד טוֹסִים נגרר אחרי דאלמאן, שנקד ביחיד טוֹס. אך תמה
שנגרר אחריו, לאחר שבו בפרק (עמ' קסח) נקד טוֹסִים.

י ר ו ק

יְרוּקוֹת (א קמט) – יְרוּקוֹת (פד):

את מחלוקת המדקדקים בעניין יְרוּק – יְרוּקָה או יְרוּק – יְרוּקָה ביררתי בפרטות ביה"ל (242 – 243), ושם ציינתי כי ביאליק ניקד כמעט תמיד יְרוּקָה, יְרוּקִים, ורק פעם אחת גם יְרוּקוֹת. שם הערתי, כי משמע שביאליק חזר בו והסכים לדעת בן-יהודה ואברונין, כי ראוי לומר יְרוּקָה, יְרוּקִים. עכשיו נוספה דוגמה שנייה, פראיה ברורה לכך.

ל נ י ם

לְנִים (א קל) – לְנִים (עה):

למרות הניקוד לְנִים במקרא (נחמיה יג, כא) חלקתי על כך, וביאליק הסכים לדעתי ותיקן. היקשו מן המתים צולע מאוד, כי גם בעבר קיימת פאן צירי: ית, מתה, מתו; ואילו מן לן יש לן, לְנָה, לְנוּ.

מ ל ו ה

מְלוּה (ב קיט) – מְלוּה (ריח):

את צדקת המלוה ביררתי בפרטות בספרי יה"ל בע' מלוה ואין לי להוסיף על האמור שם.

מ מ ת ק י ם

מְמַתְקִים (ב לב) – מְמַתְקִים (קעא):

על ממתקים לא דיברתי עם ביאליק, וספק רב אם תיקונו הוא, שהרי מדובר פאן בכתוב בנחמיה (ח, י), וברוב הספרים

התייז כאן רפה. היה לו ויפוח בעניין זה. פעדות מכתביו (בכרך
 חמישי, עמ' ריו ורפו), ונראה שעמד בתוקף על רפיון התייז.
 הסתמכותו על "מסבות השם" תמוהה קצת, שהרי בו מנוקד דוקא
 בתייז דגושה, וכנראה משום רגזותו לא דייק. מכל מקום יפה
 נוהגים כיום לנקד ממתקים בתייז דגושה, וכן נקד ביאליק בשיריו,
 לגדולים ("לא ידע איש") ולקטנים ("גן עדן", "מורנו רב הסילא").

ב מ ק ל ך

בְּמִקְלָה (ב כד) – בְּמִקְלָה (קסז).

התיקון מובן, כי אם אמנם קרף של בְּמִקְלָה (בראשית לב,
 יא) רפה הרי השוא נע הוא, פעדות וּמִקְלָכֶם (שמות יב, יא).
 שגור בפינו מִקְלָה (יחידים מקפידים על מִקְלָה), ולכן אין תמה
 שגם נוקד כן. התמה הוא שגם ב"מסבות השם" מנוקד מִקְלָה,
 בשוא.

נ א ו ז

נְאוּצוּ (א רנח) – נְאוּצוּ (קמה).

האות א', בהיותה עיין הפועל, תחייב לפעמים תשלום
 דגש, כגון: בְּאֵר, בְּאֵר. לא כן נאץ, שכן מנוקד במקרא נְאָץ,
 מְנַאֲצִי, ולכן הנכון בגי'ן חרוקה.

נ מ ו ך

נְמוּךְ (א קא) – נְמוּךְ (נח).

אף בעניין נמוך – נמוך (בדומה לירוקה וירקה) נטושה
 מחלוקת בין המדקדקים, וביררתיה ביה"ל (391). שוחחתי

עם ביאליק בעניין זה, וכנראה הסכים לדעתי. אוסיף בזה לזכות
אבן-שושן, שאף הוא קיבל את דעתי, ובמהדורה החדשה של
מילונו ניקד נמוך, נמוכה.

ס ג נ

סְגִי (א 73, א קכ) – סְגִי (סט).

כּן מנוקד ב־פ, ושתי הצורות מוטעות: א) סְגִי, בדגש, מוטעה
לחלוטין, שהרי במקרא מנוקד כמה פעמים סְגִי; ב) גם סְגִי
אינו מסתבר, אלא אם כן נניח שהיחיד סְגִי וצורתו קיימת פניית
הרבים, עֲד וְעַבְדֵיהֶם (קהלת ט, א), והוא דחוק מאוד. בצדק
ניקד מר יצחק שבטיאל סְגִי (במ־ר יח, ד).

התמיהה תגדל יותר אם אציין שבעמוד קלה וקלה (במהדורה
החדשה וכן בקודמת כרך א עמ' רמ, רמו) מנוקד סְגִי, בשני
קמצים, בניגוד למנוקד ברוב המשניות (יומא ג, ט). לא דיברתי
עם ביאליק על צורת סְגִי, ואיני בטוח ששינוי הניקוד מידו בא.
רק זאת אדע: בדברו עמי היה אומר תמיד סְגִי, כמו שטר, וכן
קרא בלי ספק ב־ספּיח. שבו נזכר הסגן הרבה פעמים (בפרק ג).
נראה שהתלבט בצורת הסגן, כי בוילהלם טל (עמ' צה) ניקד
סְגִי, בשש נקודות.

מחקר מפורט בעניין צורות הסגן (סְגִי, סְגִי, סְגִי, סְגִי) פרסם
המדקדק מר נ' ברגרין ב־"לשוננו" (כרך יז, 5–9). אין הוא מכריע
בהחלט לצד אחת הצורות, אך נראה שמצדד הוא בזכות סְגִי
וסְגִי, ואת סְגִי פסל לחלוטין.

ס'פ ס ל

ספסלו (ב סד) – ספסלו (קפט).

הספסלים (ב עה) – הספסלים (קצד):

ספסל, בצירי, בא פנראה לקרב את צורתו למקורו הרומי (subsellium). ואולי נוקד פן בהשפעת כ"י קוסמן (פלים ב, ג). אבל אפילו דאלמאן ניקד כשגור בפיו, ואין לשנות.

ע ר ב

עָרַב (א 64, א עא, א צו) – עָרַב (מא: נו:):

עָרְבִים (ב נא) – עָרְבִים (קפב).

תיקון זה מסופקני אם מידי ביאליק הוא, כי זכורני שדוקא נטה לנקד עָרַב ע"מ פָּרַש. על זאת יעיד גם מכתבו אליי, ולא עוד אלא שפן ניקד כבר במהדורה ראשונה (משנת תרס"ח). הניקוד עָרְבִים מוטעה, לדעתי, פי אינו ממשקל חָכַם, אלא ממשקל פָּרַש, ולכן ראוי לנקד ברבים בשני קמצים: עָרְבִים. בחיבורי "היכל המשקלים" (עדיין בכ"י) ביררתי, שמצד מהות המשקל וקריאת קדמונינו מסתבר יותר עָרַב, בשני קמצים. ואף במהדורת סה"ג משנת תש"ח יש בקצת מקומות עָרְבִים (שכח: שנה:), ואפילו עָרְבוּת. מזה מוכח שהנקדן גישש ופסח על שתי הסעיפים.

נראה לי שצורת עָרְבִים נדחתה מפני עָרְבִים, לאחר שבדיבור היא דומה לריבוי של עָרַב וערבי (עָרְבִים).

ע ר ו ד

עָרוּד (ב 17, ו 30) – עָרוּד (ב כפ) – עָרוּד (תרי:)

הסיפור על הערוד מובא בספר האגדה פעמיים: ראשונה – בפרק על רבי חנינא בן דוסא (קסה:), ושנית – בפרק על שרצים ורמשים (תרי:). והנה, בעמ' קסה נשאר הניקוד כשהיה, אבל בעמ' תרי דאגו לתקן, פי כבר תיקן ביאליק ניקוד זה, בהתקינו לדפוס פרך שלישי (עמ' לא בספר ב), שנדפס בשנת תרצ"ו, כשנתיים אחר מותו. בטעות לא תוקן הניקוד בעמוד קסה של מהדורת תש"ח, וראוי לתקנו ולהשוות את המידות. אמנם, ביאליק חולק עליי באיגרתו הנ"ל ומצדד בזכות ערוך, אבל אחרי-כן הודה בצדקת דבריי וחזר לנקד כבתחילה (בשנת תרס"ח), פי הניקוד ערוך הוא שרירותי, ואין בעברית אלא ערוך.

לית מאן דפליג, שצדק ביאליק בטענתו, פי ערוך שבמעשה ר' חנינא בן דוסא הוא מין נחש או לטאה ארסית, ואין זה אותו ערוך שבמקרא (איזב לט, ה), שהוא חמור-הבר. אך שינוי המשמעות אינו מחייב לשנות את הניקוד (ומה גם שהכתיב הוא בוי"ו אחת: ערוך). זרזיר שבתלמוד מין ציפור (לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב), ובמקרא (זרזיר מתנים) הוא בהמה, ואע"פ כן לא שונתה צורת השם. ואף במקרא עצמו יש תנשמת ותנין במובנים שונים. אות הוא שגם ערוך משמש בשני מובנים שונים, וכן הוא במילוני התלמוד, וגם בשאר מילונים.

פ מ ל י א

פְּמִלְיָא (א 63, א צו) – פְּמִלְיָא (ג 50, ד 183, ג פה, ג קפד, ד טו) –
 פְּמִלְיָא (נה:; שד., שפד:; תא:)
 גלגלי הניקוד של פמליא מעידים על מבוכה רבה. תחילה

ניקד כפי השגור בפינו, אחרי־כן ניקד בפֿיא צרויה להניצל מדגשות מ־ם (צירי זו על שום מה? – על שום שכן ניקד דאלמאן), ואף ניקד בחלק ג 50 בפֿיא רפה (איני רואה כאן טעות דפוס), והכול כדי לקרב את פמליא ל־familia. לבסוף ניקד את הפֿיא בקמץ, ושוב – כדי להניצל מן הדגש.

פמליא זו הייתה לאבן־נגף גם למילונים התלמודיים, מתוך שביקשו לקרבה לצורתה הרומית. יאסטרוֹב התחשב בקריאה השגורה וניקד פֿמליא, בפתח ובדגש, אך מלבד זה נקד גם פֿמליא, וגם בפֿיא שאית: פֿמליא. לוי ניקד את הפֿיא רק בשוא ובשני דרכים (פֿמליא, פֿמליא), ודאלמאן – פֿימליָא, פֿמליא (בי לפעמים יש יוֹד אחרי המ־ם), ואחריו נגרו בניקוד ספר האגדה, וכן במילון אבן־שושן, אך בצורה אחרת קצת: פֿמליָא. הרי לך פֿמליָא בת שבע צורות. ויש עוד שמינית, עי' בסוף הקונטרס.

ואני אומר: כל המבקש לשנות את צורת הפמליא ולקרבה לצורתה ברומית – כמוהו פעוקר מלה עברית מאוצר לשוננו. הפמליה "המשובשת" – שלנו היא, אבל פמליא, פמליא ודומיהם – לא לנו הם, ממש כשם שהנמל, שהוא שיבוש של לימן, שלנו הוא. דוקא ייחוד הצורה עי' שיבוש, כביכול, יש בו מן הייחוד, אם אפשר לומר כן. נתעברה המלה, ושלנו היא. קלפי – פעברית תיחשב לנו, כמו גרדי ודקלי, ולא כן – קלפי, שאין לה דוגמה בשמות עבריים (אין בעברית אף שם אחד עם צירי לפני יוֹד). החותרים למקור היוני או הרומי ולומר בולמוס, פולמוס (ואולי גם פֿינגֶס במקום פֿונקס) אינם מעלים, פנראה, על דעתם. כמה פסולה, נפסדת ואף מזיקה, שאיפה זו "ליון" את העברית. זוהי שאיפה שאין הדעת טובלתה, ואינה קיימת בשאר אומה ולשון.

בספרי "יד הלשון" (217–220) נתברר בפרטות, שהרבה מלים שאולות פושטות צורה ולזבשות צורה, בנדודיהן מלשון ללשון.

שינוי צורתן של מלים זרות כבר בולט היטב במקרא: פרדס ופתבג ופתגם, אחשתרנים ואחדרפנים וכד' – רחוקים כולם, מעט או הרבה, מצורתם בפרסית העתיקה. ושמות החודשים שהעלינו מבבל (כסליו, טבת וכו') – האם לא נשתנו בפי העברים, מעט או הרבה?

אפילו מלים ששאלנו מן הערבית, הקרובה לנו, אין אנו מקפידים על צורתן הערבית. אנו אומרים עֶצֶב ולא עֶצָב (למרות הצעת האקדמיה ללשון העברית); במקום לִבָּן, ההולם את דקדוק העברית, אנו אומרים דוקא לָבָן, שהוא משובש לחלוטין, ושיבוש זה ראוי באמת שיתוקן, ואע"פ כן אין איש חושב על כך. עד שאנו מבקשים "לחתור" אל המקור היוני והרומי – מוטב שנחתור אל מקורותינו אנו ונדאג לשפר את מבטאנו, ויותר מזה – את דרכי ההבעה העברית המקורית, ההולכת ומתלעזת מיום אל יום, ואין אומר הָשֵׁב. האם לא מגוחכת היא השאיפה להקפיד על קיקרו ועל סיקיליה משום שכן אמרו הרומאים לפני אלפיים שנה? נכדי היונים והרומאים התרחקו זה כבר מהצורות העתיקות של לשונם, ורק עם העברים ידאג לקיים הצורות הללו, בחינת "להיות קתולי יותר מן האפיפיור". הייאמן?

עד כאן – על השאיפה בכללה לחתור אל המקור הלועזי הקדמון. ומעתה – שורות מספר על דגשות ורפיון. אף כל המנקד פמליא, במים פתוחה ולא חרוקה, אך דואג לנקד את הפ"א בקמץ או בשוא, לכל תהא המ"ם דגשה (שכן רפה היא ברומית),

טרחתו יתרה ומשונה. אין לנו להשגיח ברפיון שלהם, כשם שגם הם אינם משגיחים ברפיון שלנו: כלום מעלה הלועז על דעתו לכתוב Jaffa בפ"א אחת, משום רפיון הפ"א של יפו? ביונית העתיקה עָרְבוֹן ברי"ש כפולה, ואין איש רואה כאן שיבוש. רוֹב השמות העבריים, הפרטיים והפליליים, שחדרו ללועזית, הרי צורתם גשתנתה עד כדי כך שלפעמים אף אי-אפשר להכיר את צורתם המקורית.

לפיכך כשרה לנו פְּמִלְיָא, בשני פתחים ובדגש, ואין לנו להשגיח ברפיון של familia, ממש כשם שכשר לנו סבון. כמה הרבו מדקדקינו בדור הקודם לשפוך לעגם על סבון ולטעון, שיש לומר דוקא סבון, באשר כן הוא בצרפתית (savon). כיום נראה לעגם כנלעג (כנראה גם משום השפעת הערבית).

זאת ועוד: גם צד שני למטבע, ורואים אנו, כי יש משנים בכונה אף בדורנו זה צורת מלים לועזיות. למשל: לא היסטוריה וגיאוגרפיה (בחיריק), כפי שנהגו לומר לפני כן, אלא דוקא היסטוריה וגיאוגרפיה (בשווא). כן הוא במילון אבן-שושן (וכנראה עפ"י החלטת האקדמיה ללשון העברית), ולא כן במילון פנעני. אינני רואה "עבריות" יתרה בשוא זה, ומכל מקום אין להפליג עד כדי לנקד בשוא אף מלים שקשה לבטאן בשוא לפני "יה" (אקציה, פיקציה, פונקציה, פנסיה וכד'). וכל שכן שאין להפליג עד כדי שלושה שואים (כגון סנקציה), שהוא דבר הנוגד לגמרי את הדקדוק העברי.

פנס

פְּנָסִים (א 179) – פְּנָסִים (א יב) – פְּנָסִים (בו בפרך, עמ' רסה)

פָּנָסִים נדפס בשנת תרצ"א, לאחר שביאליק קיבל ממני את רשימת תיקוניי. במהדורת תש"ח (עמ' קמט.), נדפס שוב פָּנָסִים. ויש לתקן.

בעניין פָּנָס היה ביאליק כמגשש, אך בשיריו נקד פָּנָס, כנהוג: בלי נר ופָּנָס עם האת גשתי ("לפני ארון הספרים"), כל הלילה עם פָּנָס ("אצבעוני").

ביאליק חולק על דעתי והוא טוען באיגרתו שיש לנקד רק פָּנָס, הואיל וביונית אין פֶּאן מקום לדגש מכפיל. אך פשהקשיתי לו מן הניקוד בשיריו לא מצא, כמובן, תירוץ הגן, וסוף דבר שהספיק לתיקוני, כמובח מן הנדפס לעיל. זאת ועוד: הרי פֶּוּלָנוֹ אומרים פָּנָס, פֶּמֶלִיא בֶּפֶּא דְגוּשָׁה, למרות רפיונה בלועזית.

עניין דגשות ורפיון כבר נתברר בערך הקודם, וכשם שמוותרת לנו פמליא במ"ם דגושה כן מותר לנו פָּנָס בנ"ן דגושה, למרות phanos שביונית, ומה גם שהנ"ן העברית נוטה בכלל לדגשות: קטָנִים, שפָּנִים, חרצָנִים, רענָנִים, שאנָנִים, משמנָנִים ועוד. ועל הפול, אם נקד פָּנָס, אין פֶּאן כצורת המלה היונית לא במבטא הספרדי (panas) ולא במבטא אשפּוּנִי-תימני (ponos). מה שאינו כן פָּנָס, שלפי המבטא השני יהא לפחות קרוב מאוד לצורה היונית (אגב: פָּנָס זה הוא כעין תוספת ראייה לכך, שחז"ל דיברו לא במבטא ספרדי. אילו העתקנו היום phanos לעברית, היינו פותבים ודאי פָּנָס, כשם שאנו פותבים אטום, אגוד, קתוד ועוד). סוף דבר: פָּנָס מותר לנו לחלוטין, למרות ניקודם של מילוני התלמוד. אפילו נקדנים קפדנים נקדו כן (במילון קופמן, בספרי "אמנות"), ולחינם חזר בו ד"ר ש' ברקלי והמיר פָּנָס בפָּנָס (במהדורה אחרונה של "לוח השמות השלם"). במשניות מנוקדות

פָּנָס (כלים ב, ד), פרט לכ"י קופמן שבו מנוקד פָּנָס...
כלפי הסבורים, שאין משקל טַבַּח יאה לשמות פלים ועצמים,
אציין בזה: אָגן, פֶּן, פָּחם, צוּאר.

יש לחדול אפוא מפל התחכמות יתרה בניקוד הפנס. ההקפדה
המשונה על פָּנָס הצמיחה כבר שלוש צורות-צרות של פנסים
(נוסף על פָּנָסִים):

פָּנָסִים (במילונים אחדים), פָּנָסִים (במילון אבן-שושן במהדורה
הקודמת), פָּנָסִים (במהדורה החדשה של מילון זה).
שתי הצורות האחרונות באו, כנראה, למנוע את צורת הסמיכות
פָּנָסִי (מן פָּנָסִים), שאפילו המתמיהים אינם מוצאים בה נחת...

פ ר ש ה ו פ ר ש יו ת

פְּרָשׁוֹת (א קכ) – פְּרָשׁוֹת (סט).

רבה המבוכה בעניין הפרשה, ואין נחת.

התיקון של חירק במקום קמץ (בשי"ן) הוא ודאי של ביאליק,
כי מאוד מאוד התרעם על ניקוד אותיות (בספרי "אמנות")
במקום אותיות. אך בעמוד שנח (במהדורת תש"ח) מנוקד שוב
בקמץ (פְּרָשׁוֹת), ובמהדורת תרצ"ד אף הפ"א קמוצה (פְּרָשׁוֹת),
וכנראה טעות דפוס היא.

מכל מקום, הרי"ש השואית מעידה יפה שביאליק אמר וגרס
גם פְּרָשָׁה, ולא הסתפק בפְּרָשָׁה בלבד. וכן מנוקד בסה"ג (צמ'
שנח, וגם במהדורת תרצ"ד): פְּרָשֶׁת נויר ופְּרָשֶׁת סוטה. ולעומתם –
פְּרָשֶׁת המלך (קלח:). גם בעמ' שכו: שכח. – פְּרָשָׁה, אך במהד'
תרצ"ה – פְּרָשָׁה.

נראה לי שהדין עם ביאליק, ויש לקיים פְּרָשָׁה בצד פְּרָשָׁה,

ולא לגזור עליה חרם, כמעשה רוב המילונים.
 פרשה זו יש לה פרשה שלמה של "היסטוריה", וראוי לבררה.
 בדורות שלפנינו הבחינו בין פְּרָשָׁה לַפְּרָשָׁה. פְּרָשָׁה היא בירור
 מפורט, כפתוב במגילת אסתר: "פרשת הפסֶף", "פרשת גדולת
 מרדכי". ובתלמוד גם במובן הסתעפות, חלוקה: "על פרשת
 הדרכים". ואילו פְּרָשָׁה שימשה במובן חלק (בעיקר של התורה):
 פרשת השבוע, פרשת מרגלים, ארבע פרשיות, וכדומה. עד
 שבאו מדקדקים ואמרו: פְּרָשָׁה זו על שום מה? משובשת היא,
 ואין לנו אלא פְּרָשָׁה בלבד, כפתוב במגילת אסתר, ואם אמנם
 לא הרי פרשת השבוע כהרי פרשת גדולת מרדכי, הרי תחומי
 המשמעות יונקים זה מזה. לפיכך בטלה פְּרָשָׁה וחלפה מן
 העולם...

כראיה טובה לגלגולי הפרשה יוכל לשמש מילון גור: במילון
 פיס עברי-רוסי-אשכנזי (משנת תרע"ט) יש פְּרָשָׁה כערך מיוחד;
 במילון העברי הקטן משנת תרפ"ז יש פְּרָשָׁה בצד פְּרָשָׁה,
 ובמילון הגדול משנת תש"ו אין אלא פְּרָשָׁה בלבד. לא נותרה
 כיום פְּרָשָׁה לפליטה אלא בלוח השמות של ד"ר ש' ברקלי.
 נראה לי שבצד פְּרָשָׁה יש גם פְּרָשָׁה, ואין לבטלה (השוה):
 חֲטָאָה – חֲטָאָה, נֶאֱצָה – נֶאֱצָה). ראה חוקה בזכות פְּרָשָׁה אני
 רואה בצורת הרבים: פְּרָשִׁוּת. ריבוי כזה (בסיום יות) לא מצאתי
 בשום שם ממשקל פְּרָשָׁה. כנראה כבר עמד על כך יאסטרוב,
 ולכן ציין במילון, כי פרשיות הוא ל"ר של פְּרָשִׁוּת, אך סברתו זו
 תמוהה מאוד, כי אין כלל היחיד פרשות בתלמוד.
 כראיה שנייה, אך קלושה הימנה, תוכל לשמש ההגייה
 האשכנזית, שאותה ציין בצדק עורך מילון ב"י, בהערתו לע'

פְּרָשָׁה (באותיות קטנות אף נקד פְּרָשָׁה), אך הפליג בסברתו שאין כל קשר משמעות בין פְּרָשָׁה לַפְּרָשָׁה. קשר משמעות יש יש, והתחומים יונקים זה מזה, כעדותה הברורה של פְּרָשֶׁת דרכים. (מעניין הדבר שכן הוא גם לפי ההגייה האשכנזית, להבדיל מן פרשת בראשית וכד').

בכלל יש לציין כי אנו מזלזלים יותר מדי במסורת הקריאה האשכנזית, ונוהגים – לעומת זאת – זהירות יתרה בקריאת עדות המזרח, ואפילו אם היא משובשת לחלוטין. בצדק אנו מלגלים על שיבושים של חובשי בית המדרש משלנו, האומרים תוספות ישנים או חפצים במקום חפצים, קָרַח מכאן וקָרַח מכאן, וכדומה. אבל אם התימנים אומרים סָפָה, פָּרַק, רָב (כנראה בעקבות הערבית), או אם בכ"י קופמן מנוקד סָכִין במקום סָכִין – עושים מזה חומר למחקרים מדעיים. הגיעה העת לחדול מזה ולנקוט אמת מידה אחת לגבי ההגייה המזרחית והמערבית פאחת.

פ ת ק

פְּתָקִים (א 87, א קלב) – פְּתָקִים (עה):

בְּפְתָקִין (ב פה) – בְּפְתָקִין (ר).

לפנינו, אפוא, שלוש צורות ברבים, ומהן משתמעת צורה

משולשת גם ביחיד: פְּתָק, פְּתָק, פְּתָק (או פְּתָק).

פתק בדגש אינו מסתבר כלל. אנו אומרים פְּתָק, בשני סגולים,

וביאליק כתב בשירו פְּתָק: נפל בְּפְתָק מרקיע (בשורה).

המדקדק אברונץ (ב"לשוננו" ה 28) השיג קצת על הקמץ של

פְּתָק וכתב שנכון יותר לנקד פְּתָק, בפתח, שכן אנו אומרים בל"ג

פְּתָקָה, ומן פְּתָק צריך היה לומר פְּתָקָה.

איני רואה את דבריו, ונראה שגם הוא חזר בו, כי לא הביאם
בספר מחקריו על לשון ביאליק.
בלשון רבים כתב ביאליק "פִּתְקֵי זֶהב" (בשירו "בהבטחות
שוא"), וצורה זו תיתכן הן מן פִּתְקֵק והן מן פִּתְקֵק (עֵד כְּתָבֵי הַקֹּדֶשׁ,
שְׁטֵרֵי חֻבוֹתֵינוּ).

בין צהוב לצהוב

צֶהָבִים זה לזה (א צ) – צהובים זה לזה (גב).
התיקן מובן, פי יש להבחין בין צהב, שמראהו כמראה זהב,
לבין צהוב במובן פעס ושנאה. מעין זה עָרַם (לשון עירום ועריה)
ועָרוּם (חכם). ביתר פרטות ביררתי ביה"ל 483.

קפדן

קִפְּדָן (ב י) – קִפְּדָן (ג קכט, ו קו)
ניקוד הפ־א בדגש בחלק ג (הוא כרך ב ספר א) נעשה בלי
ספק ע"י ביאליק (כרך ב נדפס בחייו) אחרי שיחה ארוכה עמי.
כן נדפס גם במהדורת תש"ח (עמ' שכז. תרנד: תרסה:). בכרך
שלישי (עמ' קצד, הוא עמ' תקנב במהדורת תש"ח) נדפס בטעות
בפ־א רפה, ולא תוקן. כעין ראייה לכך – הטעות של קפדנותם
(פ־א ודלית שתיהן בדגש). בחלק שישי (בכרך ג) עמ' קלט,
ובמהדורת תש"ח (עמ' תרעז) נדפס משום זה בפ־א רפה ודלית
דגושה. ראוי, כמובן, לתקן גם בשני מקומות אלה ולהשוות את
המידות.

בתחילה נטה ביאליק לנקד קפדן, בפ־א רפה; לנקד ולא
לומר כן: ביאליק עצמו אמר תמיד קפדן, בפ־א דגושה. יתר על

כן: דרכו היה לומר גם תָּפַף, ואפילו לְהִפָּךְ, לְפִיכָךְ – בדגש – בניגוד לדקדוק, אבל דיבור לחוד וניקוד לחוד... בעניין קפדן, בפ"א רפה, הסתמך על מילוני התלמוד, ובייחוד – על דאלמאן הנכרי, שביאליק היה מחשיבו יותר מדיי. קצת תמה, שגם יאסטרוב, המתחשב במסורת הקריאה האשכנזית, ניקד כן, וגם קוהוט (שניקודו במקומות רבים משובש לחלוטין, ובערך קפד ניקד אף הַקְפָּדָה בפ"א רפה...).

לימים עיינתי במילון דאלמאן וראיתי, שהוא מנקד תמיד משקל פִּעְלָן בעי"ן רפה, ואפילו דברן וקבלן נקד בבי"ת רפה. במילון ב"י אין כל שיטה בעניין זה: חלפן וכשפן – רפה, ואילו כזבן וגשכּן – בדגש. מלבד זה – ראיתי, שבהזכירי לפעמים את מילון ב"י, היה ביאליק מגיב בעקימת אף, שמשמעותה הייתה ברורה מאוד גם לחירש, שאינו שומע ואינו מדבר...

הסתמכתי, אפוא, על מילון אחר, שסמכותו בעיניי ניקוד לא הייתה מפוקפקת בעיני ביאליק, והוא מילון אנגלי-עברי (בעריכת ד"ר קופמן), שהופיע בימים ההם (בשנת תרפ"ט), וניקודו נעשה בידי המדקדק צבי הר-זהב ז"ל. ביאליק אף גילה התעניינות מיוחדת במילון זה והעיר לעורכו כמה הערות חשובות. ראיתי שהסתמכותי על מילון זה קולעת למטרה, ולכן הוספתי שבכלל אין ללכת בעיניים עצומות אחרי דאלמאן, שכן הוא מנקד אפילו דברן וקבלן בבי"ת רפה. בראותי שדבריי עושים רושם, הרשיתי לעצמי להביא פתנא דמסייע פעין ראייה שלישית, והפעם הייתי בבחינת "כל המוסיף גורע":

– טעם הדגש בפ"א של קפדן פשוט מאוד: משום מקפיד והקפדה אומרים גם קפדן.

– אם כן, לדברייך, משום מספיד נאמר גם ספדן?
– זאת לא זאת, השבתי, הרי בתנ"ך אין אלא סופד, בבניין קל,
ולכן ספדן, בפ"א רפה.

ראיתי שהתוספת שהוספתי הייתה בבחינת תוספת לפגם, ולכן
נוקקתי לעד חדש, שאמנם הכריע את הפך לטובת הקפדן
הדגוש:

– הרי אדוני מחשיב מאוד מסורת קריאה, השגורה בפי כול,
זה לא כבר התמרמר מאוד על המנקדים "כְּתָבֵי הַקֹּדֶשׁ" במקום
"כְּתָבֵי הַקֹּדֶשׁ", ואף אמר לי כי שם הפרק "כל כְּתָבֵי הַקֹּדֶשׁ"
(במסכת-שבת) מעיד, שגם קדמונינו אמרו כן. ובמה עדיפה חזקת
קריאה זו מחזקת הקריאה בפרקי אבות: "ולא הקפדן מלמד"?
הרי כן מנוקד בכל סידורי התפילה שלנו.

דבריי אלה עשו את הרושם המקווה, וביאליק הבטיח לנקד
קפדן, בפ"א דגושה, בפרכים הבאים; ואמנם קיים את הבטחתו.

*

כאן המקום לעמוד בקצרה גם על שאר שמות במשקל פִּעְלָן.
בדור הקודם החמירו שלא כד"ן וניקדו את כולם בעי"ן רפה
ולמד דגושה: חטפן, חלבן, חלפן, כובן, וכד'. משונה מאוד
הייתה הקפדה זו. כאילו חוק ולא יעבור הוא שכל שאחרי
תנועה קטנה הוא נח ואחריי דגש באותיות בגדפ"ת. היוצאים
מפלל זה הם כל כך מרובים, עד שהפלל כולו אינו כלל כל
עיקר: לא רק תיבות פגון אבדן, אלפי, מלכי, נפשי ומיקבך וכד'
עושות אותו לאל: אפילו אחרי שוא נח שלאחר קמץ קטן באה
לפעמים אות רפה: בְּשָׁכְבוּ, בְּרִדְפָם, אָבְדָן, ועוד. ראוי לחדול
מללמד כלל זה בבית הספר שלנו, וזה יפטור אותנו מדיחוקים

על "תנועה קלה" (לפי השיטה הישנה) או "שוא מרחף" (לפי השיטה האחרת), ולא יהא טעם לערער על הרפיון של חטפן, חלבן, חסכן וכד'.

לפני 40 שנה הושגה כעין "פשרה" מצד המדקדקים: שמות שגורו מבניין פיעל (כגון גדפן) תהא למ"ד הפועל רפה והאות שלפניה דגושה (כבבנין פיעל), ואילו מלים כגון חלבן ועגבניה יישארו בבית דגושה. לבסוף הורה ועד הלשון, שיש להתיר את הרפיון גם בחלבן ועגבניה (כפי שציינתי לשבח ב"יד הלשון" ע' פעלן). הימים ההם הנחילוני את "חלבן", שנוף ממנו לא ריח חלב, אלא ריח חלב, והוא שגור כיום אף בדיבור המוני משובש.

עקבות חילוקי-הדעות והפשרות הללו ניכרים עד היום הן בספרים מוגדים והן במילונים. דאלמאן הפליג והטיל תמיד דגש בלמ"ד: גדפן, נשפן וכד'. גם יאסטרוב נהג כן לרוב, אך לא תמיד: גדפן, בלא דגש.

גרובסקי, במילונו הקטן ("המלון העברי") נהג כדאלמאן והטיל דגש בכלם, בין בשמות שבתלמוד ובין בשמות מתקופות שלאחריו, כגון: כובן, חטפן, חנפן, חלפן, גדפן, נשפן וכד' – בכלם למ"ד הפועל דגושה. עשרים שנה אחרי כן, במילונו הגדול של י' גור, תשו, השמיט את הדגש בכמה שמות (חטפן, חלפן, חנפן, חסכן), ובמקצתם נשאר דגש כשהיה (כובן, נשפן, סנפן, עגבניה). פללו של דבר: פסיחה על שתי הסעיפים, בלא שיטה. גם במילון ב"י אין פאן שיטה ברורה, כאמור לעיל.

שיטה מסוימת ניכרת במילון האנגלי-עברי הג'ל של קופמן: שמות שאפשר לראותם כגזורים מבניין פיעל – העיין דגושה

והלמד רפה (כִּזְבָּן, חֶלְפָן וכד'), ואילו בשאר – הלמד דגושה: ארכן, חלבן, עגבניה. בשיטה זו מחזיק גם כיום י' כנעני. לא כן מילוני אבן שושן ואלקלעי: בהם בולטת שיטה ברורה לרפות תמיד את למד הפועל, אף אם אין השם נגזר מבניין פיעל, ולכן אין הם מקפידים על דגשות העיין: חטפן, חנפן, חסכן, נשכן וכד', בכולם הלמד וגם העיין רפות. אבן שושן עדיין מקפיד להטיל דגש בעיין הפועל, אם ברור לחלוטין שהשם נגזר מבניין פיעל (גדפן, כזבן, כשפן), ויפה נהג כן. אך אלקלעי לא תמיד תחם תחום מבחינה זו. שיטה זו של רפיון הלמד טבעית והגיונית, כי אין בעברית פועל שהלמד תהא בו דגושה. בדבר אחד הושוה רוב המילונים (פרט לאבן שושן): בעניין החלבן. כאילו נמנו וגמרו שהדגש יאה ונאה לו. לפיכך הגני משבח את אבן שושן, שהשמיט מתוכו את הדגש ולא חשש לסתור את ניקודו הקודם: במהדורה ראשונה של מילונו – חלבן, בדגש, ולא כן במהדורה החדשה, בה השמיט את הדגש וציין חלבן (בדגש) כדיבור המוני. וגם על נקדו הפעם אָרְכָן, בלי דגש (שלא כבמהדורה הקודמת), יציין לשבח, ואַרְכָּה שבספר דניאל מסייעתו.

מובטחני שבעלי מילונים חדשים, שיופיעו לאחריו, ילמדו ממנו וכן יעשו.

שׁוּרִיָּהִם

שׁוּרִיָּהִם (א מז) – שׁוּרִיָּהִם (כח).

אע"פ שבאיגרתו אליי נראה ביאליק, כאילו אינו מסכים בלב שלם לתיקוני, הרי למעשה קיבלו בהחלט, ואף נודרו לנהוג לפיו

עוד בה בשנה: בשנת תרצ"א נדפס ספר שני של כרך א (שאחרי כן נחשב כהמשך של ספר ראשון לכרך א), ובו מנוקד כהלכה: שו"תיהם (עמ' רכד).

שנה לאחר כתיבת איגרתו הנ"ל של ביאליק נדפס סוף הספר הראשון של כרך א, ושם נוקד כהלכה: שוקי ירושלים (א רלז). במהדורת תש"ח – עמ' קלג:). כן הוא גם בפיוטים (ליל ב של פסח ושל סוכות). מה שנדפס ברשי"ו שוקי ירושלים" (פסחים ז; בגמרא שם בו"ו אחת: "שוקי") וגם "בשו"ר בעל הבית" (ב"מ כט סע"ב) נראה כטעות המדפיסים.

ביאליק כתב באיגרתו, כי ידוע לו "מה שאמרו בזה קצת מן המדקדקים, ובכל זאת מן הצד הפוניטי נראית לי נטייה זו [שו"תיהם] יפה יותר".

יש כאן טעות כפולה: א) לא "קצת מן המדקדקים" פסקו לומר "שו"תיהם", אלא פולם כאחד, ואין מחלוקת ביניהם; ב) "שו"תיהם" דומה בדיבור ל"שבריהם", ואין לומר שיש בזה הרבה מן "היופי"...

את נטיית שוק ודוד ביררתי בספרי יה"ל (עמ' 108), כי רבים נכשלים בזה ואומרים שוקי-חוץ, דוודי-שמש. כאן אוסיף שהנכון שוקי-חוץ, שוקיהם, שוריהם וכד', לא רק משום הכתיב בתלמוד ("בשוקי טבריא", "שוקי ירושלים", ולא שוקי), אלא משום עצם הפלל הדקדוקי. ביאליק נתעה לדמות שורים לשברים, ולא היא: סמיכות הרבים של שם סגולי ונטייתו ברבים בגוף שני ושלישי היא פנטייתו ביחיד. למשל: בגדי, בגדי, בגדי; ספרי, ספרי, ספריהם. ולכן גם שורי, שורי, שוריהם.

ש ע ת

בְּשִׁעַת (א רמז) – בְּשִׁעַת (קלט):

וּבְשִׁעַת (ב קע) – וּבְשִׁעַת (רמד):

מְשִׁעַת (ב קפא) – מְשִׁעַת (ריט):.

ביררתי בפרטות ביהל-עמ' 584, ואין לי להוסיף על האמור

שם.

ת י נ ו ק

תְּנוּקוֹת (א רסב) – תְּנוּקוֹת (קמז):.

התיקן מובן, כי אין ינק מן הפעלים החסרים, וחתמה על הניקוד המשופש (בגין דגושה ובלי יו-ד). אך ראה זה פלא: בניקוד התינוק נשתבשו רבים, ואף יאסטרוב, שניקד כהלכה, נקד גם תְּנוּק, בדגש ובלי יו-ד. וכן במשניות מניקדות דפוס ליוורנו: יש שניקדו תינוקת ותינוקות כהלכה (יומא ח ד, פתובות א טו), ויש שניקדו בדגש ובלי יו-ד (מעשרות ד ב, שבת יט ד, נדה י א). בצדק העיר עורך מילון ב"י שאין לנקד תְּנוּק, כמניקד במשניות ליוורנו, אך לא צדק בסברתו שגרמה לכך הנטייה לכתיב חסר. במשניות הללו רבו מאוד שיבושי הניקוד, וגם הסתירות אינן מעטות.

תינוק זה הכשיל רבים גם מצד צורת הרבים: תינוקות. משום זה נדפס ברוב המשניות "שתי תינוקות" (שבת יט ד), אע"פ שאחרי זה נאמר "אחד למול"... ולא עוד אלא שמחמת טעות זו נכשל ר' א"ה וייס בספרו "משפט לשון המשנה" (פרק ח) כי מצאנו במשנה תינוק בלשון נקבה...

ת ק ל ה

בְּתַקְלָת (ב קלז) – תְּקָלָה (ב קצג).

“בתקלת” נדפס גם במהדורת תש”ח (רפח). ולא תיקן. תְּקָלָה היא הצורה המתוקנת, ונדפס פן עוד בחיי ביאליק (בשנת תרצ”ג, וכמובן גם במהדורת תש”ח, עמ’ רנו; במהדורה ראשונה, משנת תרס”ח, עמ’ 97, נדפס תְּקָלָה, בפתח ובדגש).

את צדקת תְּקָלָה לעומת תְּקָלָה ביררתי ב”יד הלשון” (עמ’ 542), וכאן אוסיף את שיחתו המיוחדת של ביאליק עמי בחודש סיון תרפ”ט.

– תקלה, אמר ביאליק, היא אחת המלים הקשות ביותר, ואני מביאה כדוגמה במבוא לפירושי (לסדר זרעים), ההולך ונדפס. יש אומרים תְּקָלָה, תְּקָנָה, ויש אומרים תְּקָלָה, תְּקָנָה, ויש מבחינים: תְּקָלָה בשוא, תְּקָנָה בפתח.

– הניקוד המבחין הוא הנכון: תְּקָלָה, תְּקָנָה.
– זו מניין לך?

– על סמך סידור השמות למשקליהם. מתוך זה מתברר, פי שמות במשקל יִבְשָׁה נגזרו לרוב מבניין פיעל, ולא כן תקלה, הנובעת מן נתקל.

– ובכל זאת הרי אפשר לומר שגם שמות הבאים מבניין נפעל יניקדו ע”מ יִבְשָׁה, ובכלל זה גם תקלה.

– אבל הרי הדבר מוטל בספק, וכיצד בא אדוני להסיק מסקנות על סמך דברים המוטלים בספק? שאלתי בתימהון.

– ספקות שלי יפים מודאות שלך.

– איני בטוח בכך.

– למה אתה מרבה כל כך להתפאר בספר המשקלים שלך?

– מפני שעריכת כל השמות למשקליהם ולתקופותיהם לא נעשתה עד עתה ע"י שום חוקר.

– אל תדמה פזאת! על מדוכה זו יושבים הרבה חכמים, שדיעותיהם מרובות משלך, ובכל זאת רבים לבטיהם.

ראיתי כי ביאליק מתחיל לבוא לכלל כעס, כדרפו לפעמים בשיחותיו עמי, ולא הוספתי להתוכח עמו, ומה גם שראיתי כי הוא מזכיר את בארט, ואינו יודע כלל את שיטת מבנהו של ספרו על המשקלים.

ואחרי כל הויכוח הזה נזכח ביאליק בצדקת דבריי, ובמשניות שניקד (ברכות ד ב) יש תקלה, בשוא. פן ברוב המשניות המנוקדות, וכן במילוני לוי, דאלמאן, בן-יהודה. אבן-שושן ניקד ע"מ בקשה, ותייתי לו שדאג לתקן במהדורה החדשה.

מ ת י ש

מְתִישׁוּ (א 129) – מְתִישׁוּ (א ר) – מְתִישׁוּ (קיג).

תחילה נקד ביאליק (במהדורה הבלתי מנוקדת) כמקובל; לאחר 20 שנה ביקש לנהוג במתיש לפי חומרת הפפולים (תשש) ונזכח כי לא יוכל לתורה המתשת פוחו של אדם, ועל פן חזר בו ונקד כמקובל.

הניסיון במילון אבן-שושן לגרוס מְתִישׁוּ בצד מְתִישׁוּת הוא מאמץ שלא יצלח. חז"ל לא הקפידו כל כך על גזרות הפעלים, והשתמשו לפעמים בפפולים ובנחי ע"ו כבחסרי הפ"א. מן זמם יש ברש"י גם כת המזומת (ב"ק מא.) אפילו במקום מטיחה יש במדרש מְטַחַת (ב"ר נג).

לפיכך אין תמה שכתבו גם מְסַבֵּת במקום מְסָבָה: זוהיתה

מסבת נחלה- (רבינו גרשום ב"ב קיב.), "בת מסבת נחלה" (רשב"ם ב"ב קמא. תוס' ב"ב קיט:).

לכאורה אפשר לומר: כתבו מזמת ומסבת, ולא מזמה ומסבה, לשם הבחנה בין הפועל לבין השמות מזמה ומסבה. אולם אין זה תירוץ גמור, ומתשת תוכיח. גם הניסיון לתרץ צורת מתשת ע"י שורש נתש, הנמצא במקרא ובתלמוד במובן עקירה, אינו אלא תחבולת-שוא. עלינו להפיר ולהודות, כי תחומי גורות הפעלים מטושטשים לפעמים לא בתלמוד בלבד, אלא אף במקרא, והדברים עתיקים.

צורה שמינית לפמליא (לעמ' כב)

צורה נוספת של פמליא, והיא השמינית במספר, מצאנו בשירת הברכה של ביאליק: פּימְלִיא של מעלה. כך מנוקד שם (קטע ה, שורה 17) בכל המהדורות. פּימְלִיא (במם צרויה) – לא ידעתי טעמה, ואולי הייתה שגורה כן בפי אחדים מחובשי בית המדרש. על כל פנים אין לתקן את צורתה בשירי ביאליק, ואין לנקד פּימְלִיא, כאשר עשה אבן-שושן בקונקורדנציה לשירת ח"ג ביאליק, אלא יש לנקד בקונקורדנציה זו כשם שניקד ביאליק.

ההבדל היחידי בין הנדפס ב"השלח" (פרך טו) לנדפס במהדורות שירי ביאליק הוא, שב"השלח" נדפסה תבת מְעָלָה ("פמליא של מעלה") כראוי, כלומר עי"ן בשוא, ואילו בכל מהדורות השירים נדפס בטעות בחטף-פתח. בספר האגדה מנוקד תמיד "פמליא של מעלה" כדן, כלו' עי"ן בשוא.

איגרת ח"ג ביאליק אל י' אבינרי (ט"ו אייר תר"ץ)

קבל בזה את תודתי על תקוני הטעויות ב"ספר האגדה", שהמצאת לי. מקצתן טעות המסדר ופליטת קולמוס, מקצתן אינן טעויות כלל, ומקצתן אין להן הכרע ויש פנים לכאן ולכאן. כך, למשל, תקונך "האגדות" תחת "ההגדות" אינו תקון, לפי שמלה זו באה בשתי צורות, ירושלמית ובבליית, ואנחנו הנחנו במקום זה את הכתיב של המקור כצורתו ב"ה"א דוקא בלי שנוי. כמו כן הנקוד בְּנָאִי רַמְאִי בשני פתחים הוא עפ"י נקוד מלים בנות משקל זה בתנ"ך (בְּנִי, סְלִי וכיו"ב), ועד היום אין בידי להכריע אם הנכון כנקוד בתנ"ך, בשני פתחים (שהוא אמנם קצת תמוה), או בפתח-קמץ אפילו באמצע הפסוק. מובן מאליו, שבסוף פסוק לעולם דין משקל זה בפתח-קמץ. "פְּנָסִים", מלה זו ביחיד היא לא "פְּנָס", כקריאה הרגילה המוטעית, אלא פְּנָס בשני קמצים, לפי שבינית אין כאן מקום לדגש מכפיל, ואם כן ברבים נקודה כמו שכתבת. "דור הַפְּלָגָה" – כן הוא הנקוד הנכון, וכן נמצאת מלה זו בלי ה' הידועה, ב"סדר עולם" (הוצאות מדויקות כגון זו של מארכס) ובפיוטים: "פְּלָגָה", לפי שאין כלל שורש זה "פלג" בהפעיל בהוראת פְּלוֹג וחלוקה, וקריאת הַפְּלָגָה ב"פ"א רפה היא בלי ספק טעות.

יְתוּשִׁים – כן היא הקריאה המקובלת בפי הליטאים,

1. נחמיה יא, ח.

והיא נראית לנו נכונה יותר, לפי שהיא על משקל "יִנְשׁוּף",
"יִבְחוּשׁ" וכיו"ב.

"שׁוּרְיָהִם". ידעתי מה שאמרו בזה קצת מן המדקדקים,
ובכל זאת מן הצד הפוניטי נראית לי נטייה זו יפה יותר.

"עָרַב". כן הוא נקודת הנכון של מלה זו לפי דעת
שד"ל, ולא עָרַב (שאפשר לערבבה עם מלת "עָרַב" שפרושה
נעים), וכן נקודה גם המשוררים הקדמונים (כגון ר' יהודה הלוי),
כמו שנראה עפ"י החרוז שבשיריהם.

הערתך לנקודה של מלת "סומא" נראית לי לנכונה –
ותודה לך.

"עֶרְוֶד". אין לערבב מלה זו במלת "עֶרְוֶד²" שבתנ"ך, כמו
שמוכיח ברור הפסוק שלאחריו³: "והיה רץ ליתן רגליו במים".
"סגולה" זו (של רפואת נשיכת ערוד במים) נאמרה דוקא בנשיכת
עֶרְוֶד שהוא גם "חרוד" או "חברבר", ע"י ירושלמי ברכות ה,
ט ע"א; שם ה, יב ע"ב, והוא מין נחש, ולא חמור פרא.

"פִּינְתִּים" הוא הנכון. "וּלְגִיִּם" – כן נקודה של מלה זו בתנ"ך⁴,
ע"מ: מתים. הָיָה – במקום זה, כמו בכמה מקומות דומים לזה,
הוא הָוָה ארמי (בינוני), ולא צווי – הָוָה.

ואולם בתוך הערותיך יש גם הרבה נכונות מאד, ועליהן
אני מודה לך. במהדורה הבאה אקוה לתקן את השגיאות ואזפיר
את שם המעיר לטוב.

2. "ומסרות ערוד מי פתח" (איוב לט, ה).

3. במאמר של המדרש ("משל לאחד שנשכו ערוד" וכו'), שהובא

ב"ספר האגדה" (ח"א ע' פב).

4. "מדוע אתם לנים נגד החומה" (נחמיה יג, כא).